

A SZELKUP LOCATIVUSTÓL ÉS ABLATIVUSTÓL A MAGYAR VISSZAHATÓ NÉVMÁSIG

HAJDÚ PÉTER

1. A szelkup névszóragozás teljes bonyolultságában több forrás együttes tanulmányozása után bontakozik ki előttünk. E források között első helyen kell említeni Castrén nyelvtanát. Minthogy azonban e nyelvtan sajtó alá rendezője, A. Schiefner számos változtatást hajtott végre Castrén eredeti feljegyzésein, feltétlenül figyelembe kell vennünk Castrén szelkup kézirati hagyatékát is, melyet nemrégiben Lehtisalo tett nyomtatásban hozzáférhetővé (MSFOu 122). Nagy kár, hogy Kai Donner anyagát még mindig kénytelenek vagyunk nélkülözni, azonban annál nagyobb haszonnal forgathatjuk G. N. Prokofjev nyelvtani leírásait (Materialien zur Erforschung der ostjak-samojedischen Sprache. Die Tasovsche Mundart: UngJb 11; Sel'kupszki [ostjako-samoedzski] jazyk: JPNS I; Sel'kupszka [ostjako-samoedzka] grammatika, Leningrad, 1935). E fő források mellett kiegészítésképpen rendelkezésünkre állanak még Lehtisalo följegyzései (az MSFOu 122. kötetében) és végül saját futólagosan gyűjtött szelkup adataim.

Ezúttal a szelkup névszóragozásnak egy-két részletproblémájára térünk ki abból a célból, hogy e szóragozástani vargabetű után annak tanulságait a magyar *maga* visszaható névmással egyeztetett szamojéd szavak megítélésében érvényesítsük.

2.1.1. A probléma közepébe belevágva kezdjük azzal fejtegetéseinket, hogy Castrén nyelvtana szerint nincsen különbség a locativus és ablativus között. A közös loc.-abl. rag Castrén szerint *-gan*, ill. élőlényeket jelölő szavakban *-nan* (Gramm 139–40 skk).

Ha már most Castrén pontosabb, s nyelvjárások szerint is differenciált kézirati hagyatékához fordulunk, akkor itt a következő kép tárul a szemünk elé. A loc.-nak és az abl.-nak a funkciója nem különböztethető meg egymástól a narimi, középső-obi, keti, naccumpokolszki, csulimi, jeloguji, karaszinoi és bajichai nyelvjárásokban. E nyelvjárásokban a közös loc.-abl. rag *-gan*, *-ganna*, *-qan*, *-qon* *-kan* (genus inanimatum), ill. genit. + *-nan*, *-nán*, *-nána* (genus animatum).¹ Míg az élettelen dolgok kategóriájában a *-nan* ragszerű névutó nem for-

¹ Cikkemben a szamojéd nyelvi adatokat általában egyszerűsített formában közlöm. Castrénnak a feljegyzésein nem változtattam, csak két ponton: Castrén *y* jelét hangértékének megfelelően *ü*-vel helyettesítettem, hátulképzett *k*-ja helyett pedig a *q* jelet használok. Prokofjev írásjelei közül az *б = y*; *г = š*; *з = č*; *к, қ = q*; *Д = t*. Lehtisalo szelkup hangjelölését is a fentieknek megfelelően módosítottam: a veláris *j*-t *y*, a veláris *g*-t *g*, a hátulképzett *k*-t *q* jelöli, a hangok félhosszúságának vagy túlrövid voltának, valamint egyes más-

dulhat elő, addig az élőket jelölő kategóriában az általánosabb *-nan* mellett a *-gan*, *-qan* rag is előfordul (l. MSFOu 122: 117–51). Az eddigiek nagyjából megegyeznek a nyelvtenban közölt tényekkel. A тази nyelvjárás azonban a többitől eltérően viselkedik, s erről a nyelvten nem tudósít, csak a kéziratos följegyzések.

Noha a *-gan* rag Castrén szerint egyaránt kifejezhet locativust és ablativust ebben a nyelvjárásban is (vö. pl.: loc. inan. *čuečogan ippa* 'liegt auf der Erde', loc. anim. *aatāgan aamda* 'er sitzt auf dem Renntier'; abl. inan. *čuečogan wuešang* 'er erhob sich aus der Erde', abl. anim. *čumbeneagan nirkemannang* 'ich erschrak vor dem Wolfe', (l. MSFOu 122: 238, 245; hasonló példákat l. még: uo. 170, 239, 246, MSFOu 83: 340–1), a két határozói viszony bizonyos mértékű elkülönülése mégis megfigyelhető. Ez abban jelentkezik, hogy a *-nan* végződés a тази nyelvjárásban csak élőlények ablativusát fejezi ki, locativusi szerepben pedig – ugyanebben a kategóriában – gyakori a 'bei, neben' jelentésű *magan*, *meagan* névutó (MSFOu 122: 142, 238). Ezek a szó genitivusához járulnak: *mannán koobel pang* 'das von mir gefundene Messer' (i. m. 254), *tjund aatānnán* (v. *aatāgan*) *warg eengä* 'das Pferd ist grösser als das Renntier' (i. m. 170); *tep tibenjanda magan* (*meagan*) *wuerka* 'er wohnt bei dem Bruder' (i. m. 238) stb. S mindehhez hozzáfűzi még Castrén, hogy a locativusi viszony kifejezője az *iegan* névutó is lehet: *aatā iegan aamda* 'er sitzt auf dem Renntier' (i. h.)²

Összefoglalóan az alábbi táblázatban ábrázolhatjuk a locativus és ablativus kifejezési formáit a тази nyelvjárásban Castrén szerint:

locativus		ablativus	
inanimum	animatum	inanimum	animatum
<i>-gan</i>	<i>-gan</i> (gen.+) <i>magan</i> („) <i>iegan</i>	<i>-gan</i>	<i>-gan</i> (gen.+) <i>nan</i>

2.1.2. A locativus és az ablativus közötti különbség még világosabban rajzolódik ki Prokofjev nyelvteni leírásaiból, melyek – mint ismeretes – szintén a тази nyelvjárást mutatják be. A Prokofjev által leírt тази nyelvjárás sok ponton különbözik attól, amelyet Castrén feljegyzéseiből ismerünk. Ezek az eltérések magyarázhatók úgy is, hogy a két kutató a тази nyelvjárás területén különböző pontjairól gyűjtötte adatait, de az is könnyen elképzelhető, hogy Prokofjev rendszerezése a szovjet korszak nyelvi normalizálási törekvéseit, ill. ezek eredményeit is tükrözi. A Prokofjev és Castrén közötti eltérésekben tehát nemcsak a nyelvjárások, hanem a generációk nyelvének különbségeit is kereshetjük.

salhangzók irreleváns képzési sajátosságainak jelzését elhagytam. A nyenyec példákat fonematikus átírásban közlöm, melynek olvasásánál a fő szabály az, hogy a palatális vagy palatalizált mássalhangzók után következő magánhangzók elülképzettek, a nem palatális vagy palatalizálatlan mássalhangzók utáni magánhangzók veláris képzésűek (pl. *m̃i* = *mi*, de *mi* = *my*; hasonlóképpen *ja*, *jo*, *ju* = *já*, *jó*, *jü*, de *wa*, *wo*, *wu* = *wa*, *wo*, *wu* stb. (Egyszerűsített fonematikus írásmódban $\chi = h$, $\delta = d$, $B = b$, $\beta = w$, ' (hangszalagzárhang) = ʔ.

² Ezt a névutót Castrén idézett helyén kívül csak saját turuchani feljegyzéseimből ismerem *jiqyt* alakban: *t̃m̃yt jiqyt amna* 'külü öm̃ta 'A vörösfenyőn éhes varjú ül'.

Prokofjev nyelvtanai szerint a locativusi és az ablativusi viszony kifejezésére a тази nyelvjárásban az alábbi jelölő elemek ismeretesek (l. UngJb 11: 94, SelkGr 31, 33, JPNS I: 102):

locativus		ablativus	
inanimum	animatum	inanimum	animatum
-qyt ~ -qyn	(gen. +) myqyt ~ myqyn	-qyny	(gen. +) nūn(y), nān(y)

Például: genus inan.: *tyššā* 'Pfeil': locSg *tyššā-qyt* (-qyn), locDu *tyššā-qy-qyt*, locPl *tyššā-l'my-qyt*; ablSg *tyššā-qyny*, ablDu *tyššā-qy-qyny*, ablPl *tyššā-l'my-qyny*;

genus anim.: *ima* 'Weib': locSg *ima-n-myqyt*, locDu *ima-qy-n-myqyt*, locPl *ima-ty-n-myqyt*; ablSg *ima-n-nūny*, ablDu *ima-qy-n-nūny*, ablPl *ima-ty-n-nūny*.

2. 1. 3. A тази nyelvjárással egyező képet mutat a turuchani nyelvjárás is, melyet Lehtisalo 1597. évi feljegyzéseiből ismerünk (l. MSFOu 122: 329–31):

Nom.	<i>qup</i> 'Mensch'	<i>ātā</i> 'Rentier'	<i>tep</i> 'er'	<i>moat</i> 'Zelt'
Loc.	<i>qumy-n myqyt</i>	<i>āte-t myqyt</i>	<i>tēmyn myqyt</i>	<i>moatqat</i>
Abl.	<i>qumy-t moanī</i> [!] ³	—	<i>tēmyn noani</i>	—

2. 2. Ne elégedjünk meg e rövid helyzetleírással, hanem hatoljunk be a problémák sűrűjébe. Feleletet várunk legelőször is arra a kérdésre, hogy vajon azok a nyelvjárások képviselnek-e eredetibb állapotot, amelyek különbséget tesznek a locativus és ablativus között, avagy azok, amelyekben ez a megkülönböztetés ismeretlen. Válaszunk erre így hangozhat: kétségtelenül eredetibb állapotok reflexióját kell látnunk a loc. és abl. megkülönböztetésére való törekvésben, e megkülönböztetés eszközei a тази és a turuchani nyelvjárásban mégis aránylag újabb elkülönülés eredményének tekinthetők.

2. 2. 1. A szamojéd nyelvek névszóragozásának az alapjai az ősszamojédban kialakultak már — állapíthatjuk meg a szamojéd nyelvek névszóragozási rendszereinek összehasonlításából. Továbbá az is kiderül e vizsgálatból, hogy az ablativust és a locativust már az ősszamojéd névszóragozás megkülönböztette.

A locativus ragja a nyenyecben *-hana*, *-kana*, az enyecben *-hone*, *-kone*, a szelkupban *-qyn* (≈ *-qyt*), a kamasszban *-kən*, s e ragok ősszamojéd előzményéül **-kana* alakot kell feltennünk. Az ablativus ragja pedig a nyenyecben *-had*, *-kat*, az enyecben *-hodo*, *-kodo*, a nganaszban *-gata*, *-kata*, a kamasszban *-ka?*, s ezek egy ősszamojéd **-kata* abl. rag folytatói. Ezekben az ősszamo-

³ A szó ablativusi alakját én — ugyanattól a közlőtől — *qumyn nodny* alakban írtam le. Összehasonlítául Lehtisalo adataival, alább közlöm néhány turuchani szó loc. és abl. ragos alakját saját feljegyzéseimben:

Nom.	<i>ātā</i> 'rén'	<i>māt</i> 'sátor'	<i>qaŋly</i> 'rénszán'
Loc.	<i>ātā-n myqyt</i>	<i>modt-qyt</i>	<i>qaŋlō-qyn-ty</i> (loc. + P—x3Sg)
Abl.	<i>ātā-n nodny</i>	<i>modt-nōny</i>	—

jéd ragokban a loc.-t a rag *-na* eleme, az ablativust pedig a rag *-ta* eleme jelöli, míg a kettejükben közös **-ka-* ún. „koaffixumnak” többféle magyarázata is lehetséges.

2.2.2. Feltűnő, hogy a szelkup névszóragozásból hiányzik az összamojéd ablativus rag folytatója: még azon nyelvjárásokban is, amelyek-külön ablativusi viszonyító eszközöket ismernek, ezek az ablativust jelölő morfémák nem az ablativus régi *-t*, *-d* rágelémét, hanem a locativusi *-n-* elemet tartalmazzák. A tazi abl. *-qyny* ragja tehát azonos eredetű a loc. *-qyt* (*-qyn*) ragjával és a délibb nyelvjárások egységes loc.-abl. *-qan* ragjával. A különbség köztük mindössze annyi, hogy a tazi abl. rag megőrizte ragvégi magánhangzóját, s ezért a szóvégi *-n>-t* változás nem következett be. De a tazi *nūn(y)* névutós ablativus is eredetileg loc.-t jelölhetett: erre nemcsak abból következtetünk, hogy második nazálisában a loc. *-n* ragját ismerjük föl, hanem abból is, hogy ez az elem nyilvánvalólag összefügg a nyenyec *nūna*, enyec *nene*, nganaszan *nanu* névutókkal, melyek a locativusi, ill. ehhez közelálló viszonyok kifejezésére főnevek után járulva, birtokos személyragokkal kombinálva és névmások után kitéve sűrűn használatosak.

A hajdan bizonyára megvolt *-t* végű ablativus rag (**-qat*) ezek szerint eltűnt a szelkupból,⁴ s funkcióját a loc. rag vette át. A loc.-i és abl.-i funkció összeolvadását azok a helyzetek válthatták ki, amikor e két funkció nehezen választható külön. A turuchani nyelvjárásból idézünk egy példát a funkciókeveredés ilyen lehetőségére: *āmnā, qēlyp kuny sēpyrysal? qyqyt onāke qessam* 'Schwiegertochter, von wo bekamst du Fisch? Aus dem Fluss fing ich ihn selbst' (MSFOu 122:337). Az első mondatban a *kuny* 'honnan' abl.-i kérdőszóra a következő mondatban a loc. ragos *qyqyt* alak felel, melyet abl.-i ('folyóból'), de loc.-i ('folyóban') értelemben egyaránt felfoghatunk, s mindkét értelmezés megfelel a szelkup nyelv szellemének. Egyes nyelvjárásokban azután alaki egybeesés is bekövetkezhetett: ott, ahol a morfémavégi *-n>-t* változás végbe ment (Ta, Tym, Tur) a loc. és abl. ragja egybeesett, úgy hogy a kettő közti különbséget csak más eszközökkel lehetett fenntartani.⁵

2.2.3. A tazi (és turuchani) nyelvjárás ugyanis a szabatosabb kifejezés mód érdekében továbbra is szükségesnek tartotta a loc. és abl. megkülönböztetését. A loc. és abl. egyalakúságából fakadó zavarokat akképp küszöbölte ki, hogy a *-qyn(y)* rag hosszabb és rövidebb alakváltozatát funkciómegkülönböztetésre használta fel: az abl. jelölőjévé a hosszabb *-qyny* változat specializálódott, a loc. kitevőjévé ellenben a kopott végmagánhangzós *-qyn* \approx *-qyt* változat szilárdult — az élettelen jelölő szavak kategóriájában. Ezzel egyidőben az élők kategóriájában is szükség volt a két viszony közötti különbségtételre. A névutói eredetű *nūn(y)* esetében a rövid — hosszú alakváltozat ellentéte nem volt

⁴ Nem helytálló Heinrich Winklernek az a feltevése, hogy az abl.-i *gan* rag *-n* eleme a *-t* abl. rag folytatója (FUF 13: 122). Az uráli **-ta* abl. ragnak semmi nyoma nincsen a szelkupban. Téved tehát Johan Beronka is, aki az uráli ablativus rag nyomát látja a szelkup *takt* 'hinten' határozószóban (Lappische Kasusstudien II, 196): e határozószó *-t*-je ugyanis dativus rag(*n>t*), s a határozószó jelentése sem ablativusi, hanem dativusi-lativusi.

⁵ A loc.-i és abl.-i funkció keveredésével kapcsolatban emlékeztetünk arra, hogy pl. az ugor *-l* abl. ragnak van a magyarban loc.-i szerepe is (*hol, alul* stb.), a fgr *-na, -nā* loc. rag fejleménye pedig jelentkezhet abl.-i szerepben (*honnan* stb., másképp Beke: MSFOu 98:14 kk.). Az adessivus raggal esett alakilag egybe az ablativus a vepszében, a lűdben és az aunoszi karjalaiban, vö. Hämäläinen: Voprosy finnougorskogo jazykoznanija (Moszkva—Leningrad 1962) 109 kk., Kettunen: MSFOu 119:18, Tunkelo, VKÄH 68.

alkalmas erre, mert a *tazi* és *turuchani* nyelvjárásokban — úgy látszik — nem volt és ma sincs szélteben elterjedve e névutónak kopott végmagánhanzós rövid alakja. Éppen ezért az élőlények kategóriájában a locativusi viszony jelölésére egy ugyancsak névutós szerkezet kezdett elterjedni, melyben a *hol?* kérdésre felelő helyi viszony jelölőjeként a *myqyt* névutó tűnt fel.

2. 3. Hogyan keletkezett ez a névutó? Már Prokofjev megjegyezte, hogy a *myqyt* a 'Ding, etwas' jelentésű *my* szó loc. ragos alakja (UngJb 11:94). Ezt a magyarázatát később is megismétli orosz nyelvű munkáiban, bár ezekben a *my* szót határozatlan névmásnak minősíti (JPNS I:102, SelkGr 79).

Számunkra most közönbös, hogy névmásnak tartjuk-e a *my* szócskát vagy főnévnek, annyit azonban megjegyezhetünk, hogy névmásként is legfeljebb másodlagos — névszói eredetű — névmás lehet.

2. 3. 1. A *myqyt* névutó története szempontjából roppant érdekes és tanulságos, ha szemügyre vesszük a fenti *my* szó grammatikai, morfológiai szerepét a szelkupban.

Castrén a *tazi* nyelvjárásra vonatkozólag megjegyzi: „Tas *mî* etwas, Ding. Die Adjektive nehmen *-mî* an und werden dadurch deklinierbar, wenn sie ohne Substantiv stehen; z. B. *somamend tüümbang* хорошо попал (на хорошее попал)...” (MSFOu 122:195).⁶ Ugyanitt tudósít arról is, hogy a *tazi* nyelvjárásban a *mî* szerepel az *-lîmî*, *-lîmet* többesjelben. Míg Castrén szerint ez a többesjel élőlények és élettelenek többeseként egyaránt előfordul (i. m. 142, 243), addig Prokofjev szerint a többes jelölésének ez a módja csak az élettelen dolgok kategóriájában ismeretes (UngJb 11:95; JPNS I:102): *qagly* 'нарта', nomPl *qaglyl' my* (szósz.: 'нартовые штуки': SelkGr 33–4). A Castrén közölte példák közül azonban az derül ki, hogy az élettelenek kategóriájában csak a tárgyalt *-lîm(i,e)* többes használatos, az élőket jelentő szavakban azonban ez is meg a régi *-t* jeles többes szám is egyaránt alkalmazható (MSFOu 122: 140–4).⁷ Ez a helyzet azonban mindössze annyit bizonyít, hogy nem pusztán a dativusra, locativusra és ablativusra érvényes Prokofjev megállapítása, mely szerint: „Der Unterschied zwischen den belebten und unbelebten Gegenständen in Hinsicht auf die verschiedenen Kasusuffixe im Dat., Lok. und Abl. wird nicht immer streng befolgt” (UngJb 11:94–5 jegyz.).

Castrén nyelvtanában azt olvassuk, hogy az *-l'my* többesjel az egyéb nyelvjárásokban jelentkező *-la* többesjel és a *my* határozatlan névmás kapcsolatából keletkezett (Gramm 141).⁸ Ez a magyarázat azonban bizonyára Schiefnertől származik, mert Castrén kézirati hagyatékában világosan megmondja, hogy a tárgyalt többesi alak az *-l'* melléknévképzőt tartalmazza (MSFOu 122:243). Alakilag tehát ugyanolyan szókapcsolat ez, mint a melléknév + *my* Castréntól is említett kapcsolata, csak az *-l'* képzővel melléknévesített főnév jelentését a *my* szócska többesi értelművé teszi.

⁶ Valóságos főnévképzői szerepe figyelhető meg ezekben a példákban is: *säntyral' my* 'Spielzeug' (tkp. 'játsszó, játszani való dolog'), *mütyptäl' my* 'Krieg' (tkp. 'harcos dolog'), vö. Prokofjev: UngJb 11:447.

⁷ A Kar nyelvjárásban azonban, ahol az *-lîme* többesi „jel” ugyancsak ismeretes, ez az élőlények kategóriájában nem jelentkezik (i. m. 144–7).

⁸ Ezt a magyarázatot felújította N. Sebestyén Irén, aki szerint a *tazi* többesi *-l'my*-ben az *-l'*- képző a többesi funkció kifejezője, s a többi szelkup nyelvjárás *-la* többesjelével azonos eredetű (UAJb 30:14). Az *-l' = -la* azonosítás azonban nem bizonyítható, de magyarázatlanul marad a *tazi* többesi alakulatok *-my* elemének a szerepe is.

A többes képzésének ez a módja nem példa nélküli. Hasonló jelenségekre már Ravila is rámutatott: a kalmükben a ger 'ház' többesét a *jumṇ* 'valami' szóval való összetétel jelöli. Ravila a *gerjumṇ* 'házak' szerkezetet így értelmezi: „was ein Haus ist=Häuser im allgemeinen=alle Häuser”. A kalmükön kívül finnugor nyelvekben is kimutat erre emlékeztető jelenségeket. A mordvinban pl. a *meže* 'was' névmás személynévhez kapcsolódva többesi értelművé teszi azt: *pet'a-mežen vaks* 'zu Petja und anderen in seiner Gesellschaft Befindlichen'. A cseremisiz *mât* többesjelszerű elemet Ravila szintén névmási eredetűnek magyarázza: pl. *jâvan-mât* 'Ivánék' (J. G. Grigorjev, Marijskij jazyk 114), *akâ-mât* 'die Schwestern' (Wichmann: FUF 14:92) stb. (Ravila: FUF 27:104–5; l. még Hajdú: I OK 6:448).⁹

Az *-l'my* többesjeles alakok ragozása akképp történik, hogy a *my* elem felveszi az egyes számi esetragokat: nomPl *tyššäl'-my*, genPl *tyššäl'-my-t*, accPl *tyššäl'-my-p*, datPl *tyššäl'-my-nty*, locPl *tyššäl'-my-qyt*, ablPl *tyššäl'-my-qyny*, instrPl *tyššäl'-my-sä*, transPl *tyššäl'-my-t-qo* (a *qo* translát. a többes gen.-hoz járul). Ugyanígy ragozhatók a *my* szócskával főnevesített melléknévek is: *sêpylâl' mynty* [dat.] *tulyčâtyt* 'к достаточному (т. е. далекому расстоянию) они дошли' (SelkGr 79). Ehhez hasonló használat az *-l'*, *-tel'* képzős participiumokban is megfigyelhető: *mat teben kondeptelmeaganda* [dat.] *misam* 'ich gab ihm, während er schlief (dem Schlafenden)', *suuretjelmeagan* [abl.] *mogone tüüs* 'er kam vom Fischen zurück' (MSFOu 122:255), *kueletjelmend* [dat.] *tüüngang* 'ich kam zum Fischfang' (i. m. 237) stb.¹⁰

A *my* és ragos alakjai ezekben az esetekben bizonyos mértékig még őrzik relatív önállóságukat. Legalábbis erre mutat Castrénnek az a tudósítása, hogy a Kar nyelvjárásban az *-l'me* többesjelnek *-l'met*, vagyis *-t* többesjellel bővített alakja is van. Ez pedig csak úgy lehetséges, hogy a nyelvérzék számára a *my* még önálló szó volt ekkor (l. MSFOu 122:142).

2.3.2. A használat gyakorisága vezetett oda, hogy a *myqyt* a fent ismertetett szerkezetekből kiszakadva locativusi viszonyt kifejező névutó lett, s mint ilyen nem a főnév melléknévképzős alakjához, hanem genitivus ragos formájához járult. Locativusi viszony kifejezésére az élők kategóriájába tartozó

⁹ A többes számot sok nyelv szóösszetétellel fejezi ki. Hogy a szelkupból induljunk ki, emlékeztetünk arra, hogy a bajichai nyelvjárásban találunk egy *njá* többesi elemet (*loga-nja* 'Füchse', *kumenjá* 'Leute', *äätenjá* 'Renntiere', *rušenjá* 'die Russen'), amely feltehetőleg a *nja* 'Kamerad' szóval azonos (l. MSFOu 122:154). Feltűnő, hogy a *nja* szó itt — jelentésénél fogva — csak élőlények többesének kifejezésére alkalmas. — A permják *jez*, *jazvai joz* többesjelet a 'Volk, Leute' jelentésű szóból magyarázzák, s ennek mintájára a zürjén *jas* és votják *jos* többesjelet is összekapcsolták az osztják *jax* 'Leute, Volk' szóval (Uotila: MSFOu 65:182–3; FUF 29:26). — Egy 'Schar, Menge' jelentésű szóból származtatja Uotila a cseremisiz *-wlake*, *-wələ* többesjelet (FUF 29:27–31). A jukagirban pedig a *-p*, *-pā* stb. többesi jelet egy 'sok' jelentésű tövel szokták összekapcsolni (Krejnovič, Jukagirsikij jazyk 71–2). Egyébként a török nyelvekben is gyakori módja ez a többes képzésének (l. Räsänen: JSFOu 50:74–6; l. még Tauli: FUF 32:191). — A szóösszetétellel kifejezett többes-jelölés legősibb módja bizonyára a *tő* reduplikálása, melyre a busmanban, malájiban, hausszában, giljakban és még más nyelvekben találunk példát, ezekre bővebben kitérnünk azonban szükségtelen.

¹⁰ A *my* szócskának szerepe lehet egyenértékű mondatrészek mellérendelésében is. Ezt a feladatot egy duálisjellel (*-qy*) ellátott kopulatív képző (*-qā*) szokta ellátni, amely vagy a szó *-s* képzős alakjához járul (pl. *šitty iraqumos-qāqy* 'Mann und Frau, Eheleute'), vagy pedig a *my* szócskához, ebben az esetben viszont a koordinált két mondatrész *-l'* melléknévképzős alakba kerül: *mat āšānyl' āmānyl' myqāqy* 'mein Vater und meine Mutter', *imānyl' āšānyl' myqāqy* 'seine Frau mit seiner Schwester' (l. Prokofjev: UngJb 11:296).

szavakban használták fel, valószínűleg azért, mert az ablativusi viszonyt e kategóriában ugyancsak névutó jelöli (*nűny*), míg az élettelen dolgok locativusi és ablativusi viszonyainak jelölésére az összamojéd eredetű ragok maradtak továbbra is használatban. Ez utóbbiaknak a névszóragozásban vitt elsődlegesen fontos szerepéről vall azonban az a körülmény, hogy a *-qyt*, *qyny* ragok élőlényeket jelentő szavak locativusának és ablativusának kifejezésére is alkalmasak.

Bizonyára a névszóragozás paradigmáinak hatására a személyragozott *myqyt* (*magan*) névutó a névmások, pontosabban a személyes és a visszaható névmás ragozásában is szerepet kapott (pl. Taz *man*, *tan*, *tep* 'én, te, ő': loc. *manmaqang*, *tanmaqand*, *tebenmagan*, vö. Castrén: MSFOu 122:184–5; vö. még Prokofjev-nél: *manmyqäk*, *tanmyqänty*, *tepynymyqyt*, vö. JPNS I:108, SelkGr 43).¹¹

3. A Castrén szövegeiben, példamondataiban található *magan*, *meayan*, *maqan* névutóval a közelmúltban N. Sebestyén Irén foglalkozott: ő e névutókat egy feltehetőleg 'test' jelentésű **maga- < *maŋka-* tő *-n* (loc., ill. dat.) ragos származékának tartja és a magyar *maga* visszaható névmással meg ennek finn-ugor megfelelőivel kapcsolja össze (NyK 64:342, vö. még CongrIntFUGr 256–8).

Nem lehet vitás, hogy a Castrén közölte *magan*, *maqan*, *meayan* névutó azonos a Prokofjev-től *myqyn*, *myqyt* formában idézett locativusi névutóval. Castrén és Prokofjev adatainak a viszonyára elég annyit megjegyeznünk, hogy hasonló hangalaki eltérés tapasztalható a loc. ragjában (Castr. *-gan* = Prok. *-qyt*, *-qyn*), sőt a *my* 'Ding, etwas' jelentésű szó írásában is, melyet Castrén nemcsak *mī*, *me*, hanem *mā* és *ma* alakban is közöl (MSFOu 122:195).

Az is vitathatatlan, hogy a *myqyt*, *magan* névutóban nem pusztán a végső *-n*, az esetrag, hanem az egész második szótag (*-qyt*, *-gan*), s hogy a névutó a *my* 'Ding, etwas' jelentésű szóból származik.¹²

A szelkup névutónak ilyen magyarázata meggátolja, hogy csatlakozzunk N. Sebestyén Irén véleményéhez: a magyar *maga* névmásnak semmi köze a tárgyalt szelkup alakulatokhoz.¹³

¹¹ Nem ok nélkül lenne fölvehető az a gondolat, hogy a szelkup prosecutivus *-myt ~ -myn* végződése is névutói eredetű, s a tárgyalt *my* szó egyszerű *-n* locativus ragos alakja. Csak-hogy a *-myt* végződés nem úgy viselkedik, mint a névutók, ill. ragszerű névutók: nem a szó genitivusi alakjához járul, hanem közvetlenül a tőhöz. Ettől persze még lehet névutói eredetű. Legnagyobb súllyal esik latba e tekintetben az a tény, hogy a szelkup prosecutivus rag vitathatatlan rokonságban áll a nyenyec *-mna*, *-wna*, enyec *-one*, *-mone* és nganaszan *-manu* prosecutivus ragokkal. A névutói eredet ezen ragokkal kapcsolatban nagyobb valószínűséggel vehető föl (pl. a többes számban a genitivusi alakhoz kapcsolódnak), de bizonyára egy olyan összamojéd névutó fejleményei e ragok, melyek a mai szelkup *my* szócskával, s a belőle alakult névutókkal közvetlen kapcsolatba nem hozhatók. — Ide kívánczik annak az említése is, hogy turuchani feljegyzéseim között szerepel a *my* szó prosec. ragos névutói alakja (*mymyt*), az alábbi mondatban: *qummyn mīmyt čūqola mēsodit* 'az emberre lőni kezdtek'. Ezt a névutót más forrásból nem ismerem.

¹² Ennek eredetére l. Lehtisalo: NyK 50:228–9; Hajdú: NyK 60:49–50.

¹³ N. Sebestyén Irén i. h. nem pusztán a taxi, hanem más nyelvjárásokból is közli a *magan* szócskát, egyes összetett határozószók második tagjaként: KO *ūdimagān* (alakváltozatok az N, NP, FO nyelvjárásból) 'abends' <: *ūūd* 'Abend'; FO *qaarimagān* (alakváltozatok a K, NP nyelvjárásból) 'morgens' <: *qar* 'Morgen'; N *ookermayan* (alakváltozatok a K, B, Taz nyelvjárásból) 'zusammen' <: *ooker* 'eins'; NP *kottjemāyan* 'überall' <: *kottje* 'viel'. Ezekben a példákban mégsem a *magan* névutót kell látnunk. A fenti alakok magyarázata-képpen el kell mondani, hogy a *my* szó nemcsak a taxi és turuchani nyelvjárásban ismeretes,

4. A szelkup névutóval nem egyeztethető ezek után az a nyenyec *maŋk-*tő sem, melyet N. Sebestyén Irén a következő visszaható névmási adatokból von el: O, OP *maŋ* (vagy *harn*) *mantan*, MB *maŋten* U—C *har?n mankan*, Lj, Sz *maŋ maŋktan* 'ich selbst' (l. N. Sebestyén Irén: NyK 64:341). A szelkup szóról elmondottak természetesen nem érintik a nyenyec névmástó viszonyát a magyar *maga* névmással, noha kettejük rokoni kapcsolatának bizonyítása a nyenyec részről kimutatható kevés adat és sok probléma miatt nem vezethet teljes sikerre. Megkísérlem mégis az említett nyenyec szóról alkotott véleményemet röviden összefoglalni.

4. 1. A szamojéd nyelvek visszaható névmásai egytől egyig másodlagosak. Közülük legrégebbi a bizonyára 'Form, Gestalt' jelentésű szóból származó nyenyec *har?*-, enyec *kere-*, valamint a vitatott eredetű nganaszan *ŋona-*, szelkup *one-* névmás (l. Lehtisalo: NyK 50:227–8.). A nyenyecben azonban még több másodlagos visszaható névmást ismerünk, melyek gyakran nyomósító személyes névmási funkcióban jelentkeznek, s ezek *fej*, *test*, *tag*, *íz*, *szív*, *lélek* jelentésű szavakból származnak. Pl.: O. *ŋäewoŋi* 'ich selbst', *ŋäewan* id.<: *ŋäewa* 'Kopf' (l. N. Sebestyén: UAJb 31:400–5); Nj *maŋ pitam* 'ich selbst' (Wb 342–343)<: vö. U—C *pidi* 'Körper'; O *harn ŋäeson* 'ich von selbst' (Wb 27)<: *ŋäesü* 'Gelenk, Glied'; Sz, Nj *maŋ siejen* 'ich selbst' (Wb 396, 434)<: Sz *šěj* 'Herz'; OP *jintkanta* 'er von selbst' (Wb 132)<: O *jint?* 'Atem, Dampf' Hasonló szelkup és egyéb nyelvi példákat l. Lehtisalo: Vir 1939: 113 kk.; Castrén: MSFOu 122: 193–5.

4. 2. Ebből a megfigyelésből kiindulva lehetségesnek látszik, hogy a nyenyec *maŋktan* visszaható névmás szintén valami hasonló jelentésű szóból származik. Jó okkal gyanakodhatunk tehát arra, hogy a nyenyec visszaható névmás elhomályosult rokonságban áll a 'Busen' jelentésű Sz, P *māŋk?*, Nj *māŋkat* szóval (Wb 254), amely bizonyosan összefügg a szelkup N, NP *mungát*, KO *mūnget*, K, B, Taz, Kar, Csl *munget*, Csa *muut* Jel *mungat* 'Busen' szóval.¹⁴

A nyenyec szót csak az erdei nyelvjárásokból említi Lehtisalo szótára, s noha ez nem szükségszerűen jelenti azt, hogy a tundrai nyenyecben ismeretlen, gyakorlatilag ezt mégis valószínűnek tarthatjuk, hiszen a szóra a tundrai nyelvjárásokból egyéb forrásokból sem ismerünk adatot. A tundrai nyenyecben feltehetőleg az azonos hangalakú 'Seitenschnur der Zeltdecke' segítette feledésbe menni szavunkat, mely azonban ragos alakba csontosulva, s így többeli *t*-jét is megtartva, másodlagos névmási szerepében hírmondó gyanánt maradt fenn.

hanem a többi nyelvjárásban is sűrűn használják — bár itt sem a többesképzésben nem jutott szerephez, és locativusi névutóvá sem vált. Melléknemekhez, főnevekhez, névmásokhoz azonban egyaránt hozzáilleszthető, s miként a vogul *ut* szinte már főnévképzőnek nevezhető. Castrén meg is jegyzi róla: „Es ist auch Derivationsendung bei Substantiven” (MSFOu 122: 195). Így pl a N *qar* és az NP *qari mī*, FO *qaarimē* változatlanul 'Morgen' jelentésű. A *qaarimagan* pedig az utóbb említett szó -*gan* ragos alakja, s egyenértékű a rövidebb N *qarn* 'morgens' alakkal. Hasonlóképpen a többi fent idézett alak sem más, mint a *my* képzős *üüd*, *ooker* stb. szavak -*gan* loc.-abl. ragos alakja.

¹⁴ A két szamojéd szó viszonyára megjegyezzük, hogy az első szótagi magánhangzó bizonyára összszamojéd **o* fejleménye, miképp a nyenyec *müdarē*~szelkup *mudák* 'bellen', nyenyec *pādü*~szelkup *pūtel* 'Wange' esetében és még más példákban. L. Lehtisalo: MSFOu 56:75; Collinder, CompGr 158–9. A szóbelseji mássalhangzókapcsolat megfelelésére vö. nyenyec *ponka*~szelkup KO *pong*, NP, FO, K *ponga* 'Netz, Reuse'. — Az említett szelkup *mungat* szót régebben a nyenyec *mü?* 'Busen (am Kleide)' rokonának tartották (Donner, AnlLab 187). Ez az egyeztetés azon bukik meg, hogy a nyenyec szó -*s* tövű, vö. pl. O accPl *mūsü* (Wb 250).

4. 3. S vajon mi ezekután az N. Sebestyén Iréntől származó etimológia sorsa? A nyenyec *manġetan* egyeztetése a m. *maga* névmással és finnugor megfelelőivel továbbra is lehetséges még akkor is, ha a nyenyec névmást a 'Busen' jelentésű szóból származtatjuk. A nyenyec *manġkat* és a szelkup *mungat* ugyanis rokonítható a m. *maga*, zürjén *mġg* 'Schoss', votják *mġgor* 'test', cseremisiz *mongâr* 'Rumpf' szavakkal, még abban az esetben is, ha a finnugor adatok első szótagi magánhangzóját uráli **u*-ból, a szamojéd szavakét viszont összamojéd **o*-ból származtatjuk. E szóban számolni kell ugyanis azzal, hogy első szótagi magánhangzójának alakulását a szókezdő bilabiális nazális módosíthatta.

Nehézséget okoz a finnugor és a szamojéd szavak egyeztetésében az a jelentésbeli eltérés, amely a két nyelvcsoporthoz idézett szavak között észlelhető. Ezt a nehézséget bizonyos mértékig áthidalja az az elképzelés, hogy az eredeti *test* jelentés → *törzs* jelentést fölveve a szamojédban még tovább specializálódott → *a törzs felső része*, s ebből további jelentésszűkítéssel → *kebel* jelentéssé. Erre emlékeztető jelentésalakulás történt a zürjénben is, ahol az etimológiában szereplő *mġg* szónak 'Leib' és 'Schoss' jelentése van (l. N. Sebestyén: NyK 64:343). De ezen kívül hivatkozhatunk az osztják Vj, VK *parak* 'Brust' szóra, melynek a Ni megfelelője 'Rumpf' jelentésű (KT 726).

4. 4. A nyenyec *manġetan* stb. másodlagos névmásokat alaktani szempontból másként magyarázom, mint N. Sebestyén Irén. Mindenekelőtt: a szóban levő *-t-*, ill. *-ta-* elemet nem birtokos személyragnak értelemezem, hanem a tőhöz tartozónak vélem. A *manġetan* ennek következtében nem determinált alak. Tovább menve a szó végső *-n*-jét nem dativus ragnak¹⁵ fogom fel, mint Sebestyén Irén. Ez az alak többek között már csak azért sem lehet dativus, mert N. S. I. idézett példamondataiban nem dativusi, hanem alanyi szerepet tölt be, ill. bizonyos esetekben a személyes névmási alany értelmezője (a mondatpéldákat l. N. Sebestyén I.: NyK 64:341). A *manġetan* végső *-n*-jének magyarázata roppant egyszerű. Funkciója ugyanaz, mint azé az *-n* végződése, amely a tundrai *harʔn* 'ich selbst', *jāleʔin* vagy *jāʔin* 'ich allein', erdei *kareʔen* 'ich allein' és a már idézett egyéb másodlagos névmások végén jelentkezik (*mañ siejen*, *ŋäewōn*, *ŋäesōn*). Mindezen alakok és végzódéseik az egyes szám első személyére vonatkoznak.

4. 4. 1. Köztudomású, hogy a nyenyecben az egyes szám első személyű egy birtokot jelölő birtokos személyrag *-mi*, ill. *-w*, de csak nominativusban és accusativusban. Minden egyéb esetben (gen., dat., loc., abl., pros.) a birtokos személyrag *-n*, ill. *-ni* alakú, igaz, hogy ez az *-n* olykor (pl. a genitivusban) nem pusztán személyjelölő elem, hanem ezzel együtt esetragi funkciót is betölt. Az *-n* mint első személyt jelölő elem jelentkezik a két birtokra utaló *-hajun*, *-hajuni* l. személyű birtokos személyragban, valamint a több birtokot kifejező *-n*, *-ni* l. személyű birtokos személyragban. Mindehhez gyorsan hozzáfűzzük azt is, hogy ez nem valami különleges nyenyec specialitás, mert az 1. személy jelölésének ugyanezt a megoszottságát tapasztaljuk az enyec és a nganaszán, sőt bizonyos mértékig a szelkup birtokos személyragozásban is. Ez a kettősség egyébként a 2. személy jelölésében is megvan: a nominativusban jelentkező *-r*, *-l* elemű birtokos személyragokkal szemben a fent-

¹⁵ Az *-n* egyébként azért sem lehet dativus rag, emrt a dativus ragja a nyenyecben *-nʔ*.

említett egyéb nyelvtani esetekben s az említett nyelvekben *-t*, *-d* a 2. személy jelölője.

Az 1. személyű birtokos személyrag a szamojéd nyelvekben is 1. személyű személyes névből ered. Következésképp az 1. személyű birtokost kezdetben csak *-m*, ill. *-w* elemű személyrag jelölhette meg, melyek közül az utóbbi az előbbinek származéka. Hogyan lehetséges akkor mégis, hogy bizonyos esetekben, sőt azt is mondhatnánk, hogy igen sok esetben az 1. személyű birtokos jelölőjeként *-n* szerepel. Meggyőződésem, hogy az 1. személy jelölésére használatos *-n* a birtokos személyragos genitívusi alakból analógiás úton terjedt el más esetekbe is, az 1. személy kitevőjeként. Ez az *-n* tehát a birtokos személyragos genitívusban keletkezett, mégpedig a genitívus eredeti ragjának (**-n*) és a közönséges 1. személyű birtokos személyragnak (*-m*, *mī*) összeolvadásából, szinte pontosan ugyanúgy, miként a finn *-ni* 1. személyű birtokos személyrag keletkezett a több birtokot jelző korábbi **-nmi* személyragból.¹⁶

Az 1. személyű birtokos személyragos genitívus eredeti **-n + -m*, *-mī* elemekből álló ragja tehát *-n* (*-ni*, *-no* stb.) alakúvá zsugorodott, s így ebben a rövidült alakban az esetrégi s a birtokos személyét jelölő funkció egyesült. Időközben természetesen a birtokos személyrag nélküli genitívusi alakok jelölése is megváltozhatott (pl. a nyenyecben az eredeti genitívusi *-n* glottális zárhanggá változott) s ez a körülmény is hozzájárult ahhoz, hogy a birtokos-személyragos genitívusi *-n* ragra a birtokos személyének jelzése is ráruházódjék, majdan más esetekben már kizárólag az 1. személyű birtokos kitevőjévé válhasson.¹⁷

4. 4. 2. A fent kifejtett elmélet azonban még nem magyarázza meg, hogyan került be az *-n* elem az 1. személy jelölésére a *marjtan*, *jülefin*, *harʔn* és egyéb névmási alakok nominatívusába is, hiszen az *-n*-nek mint birtokos személyragnak éppen az a jellegzetessége, hogy csak esetragos alakokban jelentkezik, nominatívusban azonban nem, csak akkor, ha két vagy több birtokról van szó. Hogy az említett névmásokban mégsem véletlenül jelentkezik az *-n* rag az 1. személy jelölőjeként, azt az is bizonyítja, hogy e névmások 2. személyre vonatkozó alakjaiban a nominatívusi *-r* személyrag helyett az esetragos alakokban használt *-t* személyrag jelentkezik (pl. *jülefit*, vagy *julʔit* 'du allein', *hart* 'du selbst').¹⁸ Ez a megállapítás ugyan elsősorban a *harʔn*, *hart* visszaható névmásra vonatkozik, a többi másodlagos visszaható névmás birtokos személyragjainak használata ugyanis nem mindig követi a *harʔn* példáját. A 'fej' jelentésű szóból keletkezett másodlagos visszaható névmás szemléltetheti ezt jól: a tundrai (U, U-C) *näewan*, *äewan* 'ich selbst' mellett a nominatívusban használatos birtokos személyraggal ellátott alakok is jelentkeznek, pl. tundrai (O) *näewonni* 'ich selbst', *näewol* 'du selbst' (Wb 22). A másodlagos névmások nominatívusi alakjaiban eleinte bizonyára ez utóbbi két példán szemléltethető *-mī*, ill. *-r*, *-l* 1. és 2. személyű birtokos személyragok szerepeltek. A rendes, szabályszerű alakokhoz képest az *-n* 1. személyű, ill. *-t* 2. személyű birtokos

¹⁶ A finn és a szamojéd személyrag fejlődése természetesen csak hangalaki szempontból mondható azonosnak, hiszen a finn **-nmi* személyrag *-n* eleme nem azonos a szamojéd genitívusi **-nmi* személyrag *-n* elemével: az előbbi több birtokra utaló jel, az utóbbi genitívusrag.

¹⁷ Ezt a véleményemet egyébként valamivel rövidebb formában az 1955. évi budapesti Finnugor Konferencia genitívus-vitáján is kifejtettem, l. NyK 58:178–80.

¹⁸ Hasonlóképpen a személyes névmások egyes módosított-nyomósított alakjaiban: O *mañ-pon* 'ich aber' (Wb 355) Ni *pitnot* 'auch du' (Vd 135), bár sokszor a rendes birtokos személyragokkal ellátott alakokra is van példa: Lj *mañaej* 'ich ja' (Vd 72), O *padampor* 'du aber' (Wb 355).

személyragos nominativusok feltétlenül későbbiek, és e névmások birtokos személyragozásában a *harʔn*, *hart* névmásból terjedtek el.

Azt a tényt pedig, hogy a *harʔ*- névmástő nominativusi alakjaiban miért *-n*, ill. *-t* alakú az 1. és 2. személyű birtokos személyrag, a következőképpen magyarázom: e névmás névszói eredetű, de nem a névszók mintájára ragozódik, hanem esetalakjai a személyes névmások mintájára névutók segítségével képződnek:¹⁹

	nyenyec		enyec	
	1. sz.	2. sz.	1. sz.	2. sz.
Acc.	harʔn <i>šiʔmi</i>	hart <i>šit</i>	kereñi <i>šiʔ</i>	kereto <i>šito</i>
Dat.	harʔn <i>nān</i>	hart <i>nānd</i>	kereñi <i>neñi</i>	kereto <i>neddo</i>
Loc.	harʔn <i>nānan</i>	hart <i>nānand</i>	kereñi <i>neneñi</i>	kereto <i>neneddo</i>
Abl.	harʔn <i>nādan</i>	hart <i>nādand</i>	kereñi <i>nedoñi</i>	kereto <i>nedoddo</i>
Pros.	harʔn <i>nāmnan</i>	hart <i>nāmnand</i>	kereñi <i>neoneñi</i>	kereto <i>neoneddo</i>

A visszaható névmás esetalakjai tehát névutós szerkezetek. A névutós szerkezetek azonban voltaképpen birtokos szerkezetek, ahol a névutó a birtokszó, az előtte álló névmás pedig a birtokos kifejezője. A birtokos (és névutós) szerkezetben a birtokos lehet jelöletlen is, igen gyakran azonban genitivus ragos.²⁰ Világos tehát ezek után, hogy a *harʔn nūn* stb. n-évutós, eredetileg birtokos szerkezetekben²¹ a *harʔn* nem más, mint a *harʔ*- tő 1. személyű birtokos személyragos genitivusi alakja. A 2. személyű *hart* pedig ugyanezen tő 2. személyű birtokos ragos genitivusa (az *-rʔ* végű tövek a II. névszóragozási osztály 2. csoportjába tartoznak, ahol a 2. személyű birtokost jelölő genitivusi végző-

¹⁹ Az újabb nyelvtanok szerint e visszaható névmásnak nincsen genitivusi alakja. Castrén nyelvтана viszont azt tanítja (Gramm 354–355), hogy nominativusa nincsen a névmásnak sem a nyenyecben, sem az enyecben. A *harʔn*, ill. *kereno* alakot ő genitivusnak tartja. A két felfogást nyugodt lelkiismerettel olvaszthatjuk össze. A *harʔn* és a *kereno* ~ *kereñi* alakilag lehet nominativus is, genitivus is, mondattani funkciója azonban jobbra nominativusi. Egy-egy példában azonban úgy találjuk, hogy a genitivusi értelmezés lehetősége is kísért. Például: MB *harʔn wādawin* 'von mir selbst aufgezo-gen sind sie' (Vd 289), s ezt szó szerint így is fordíthatnánk: 'magamnak a neveltjeim'; Oks *harʔn tīn tañewe* 'ich habe meine eigene Renntiere' (Vd 308) szó szerint így is értelmezhető: 'magamnak a rénjeim (itt) megvannak'. Elemzési analógiaképpen vö.: MB *nīsen wādawiʔ* 'die von meinem Vater aufgezo-genen' (Vd 283), ahol *nīsen* = a *nīše* 'Vater' 1. sz. birtokos személyragos genitivusa.

²⁰ N. Sebestyén Irén több ízben kétségbe vonta, hogy a szamojéd nyelvekben genitivus raggal jelölt birtokos szerkezetek vannak (NyK 58:124 kk.; ALH 7:339 és MSFOu 125:529 kk.). A genitivus létezését a következő helyeken bizonyítottam: NyK 58:175 kk., ALH 7:252, 254 kk., UAJb 31:116 kk. Legújában N. M. Terescsenko is nyilatkozott e kérdésről, a Voprosy finno-ugorskogo jazykoznanija c. gyűjteményes kötetben (Moszkva–Leningrád 1962, 81–93), s közleményében világos nyelvi tényekkel bizonyítja a genitivusi viszony és a jelölésére használt rag létezését a szamojédban.

²¹ Érdekes, hogy a szerkezet mindkét tagján megtalálható a birtokos személyére utaló elem, s ilyenformán hasonlatos ez a szerkesztésmód azokhoz a birtokos szerkezetekhez, ahol mindkét tag birtokos személyragos: Tš *jehenanta el'emta matorŋāda* 'die eine Hälfte des Störs schnitt er in Stücke' (Vd 122). Birtokos személyrag alkalmazása a birtokos szerkezet mindkét tagján egyébként — névmást nem tartalmazó szerkezetekben — elég ritka (l. N. Sebestyén I.: NyK 58:134).

dés -t, vö.: Pyrerka-Tereščenko, Russko—neneckij slovar' 342—3 és NyK 58:178). Ezek az eredeti genitivusi alakok (*harʔn*, *hart*), melyek az egész paradigmán végigvonulnak, behatoltak a névmás nominativusába is, amely tehát ekképp történetileg és formailag genitivusi alak. Így jött létre a korábban feltehetőleg megvolt **harʔni*, **harl* 1. és 2. sz. nominativusok helyett a *harʔn* és a *hart* nominativus, de ez a folyamat legalábbis az északi szamojéd nyelvi egység korában lezajlott. Ezek az új végződés mint nominativusi birtokos személyragos végzések a későbbiekben egyéb névmások nominativusában is alkalmaztattak.

4. 5. Az elmondottak értelmében a *manʔktan* végső mássalhangzója leíró szempontból egyszerűen 1. személyre utaló elemnek tekintendő, egyéb, pl. esetragi szerepe ebben az esetben nincs: a szó nominativusi alak. A szóvégi -n itt is a *harʔn* névmás analógiás hatásának eredménye, s a visszaható névmássá merevült szónak kizárólag az 1. személyre vonatkozását jelzi. Ez a másodlagos névmás a tundrai nyenyecben a tőszó feledésbe merültevel megrövidült. A szóbelseji mássalhangzókapcsolat egyszerűsödött benne, s az eredetileg hármas kapcsolat -k- vagy -t- elemének kiesésével jött létre az O, OP *mantan* és U—C *mankan* alakváltozat.²²

4. 6. Befejezésül még arról kell számot adnom, hogy felmerült bennem e nyenyec másodlagos névmásnak egy egészen másfajta magyarázata is. Feltűnő ugyanis, hogy a nyenyec személyes névmásokhoz nagyon sokféle, s nagyrészt birtokos személyragokkal ellátott nyomósító, módosító szócska járulhat. Pl. O *mañ-pon* 'ich aber' (Wb 355), OP *pada jier* 'du ärmster' (Wb 342), T *padahawar* 'du aber' (Vd 95), Ni *mañju* 'auch ich' (Wb 322), O *padarijo* 'du auch' (Vd 155), O *mañ jehewān* 'ich armer', *mañ jehew* id., MB *mañ jen* vagy *mañ jewan* id. (Wb 122), O *mañempohowān* 'ich armer' (Vd 188) stb. Ezen észrevétel alapján arra is lehetne gondolni, hogy a nyenyec erdei *manʔktan*, tundrai O *mantan*, U—C *mankan* és MB *mañten* alakváltozatok közül a legutóbb említett az eredetibb forma, s nem más, mint a *mañ* személyes névmásnak egy bizonyos determináló elemmel nyomósított és az 1. személyre utaló -n raggal ellátott alakja. Emellett szólna az ilyen képzések gyakoriságán kívül az a tény is, hogy e visszaható névmásnak csak 1. személyű alakja ismeretes, de főleg az, hogy az MB nyelvjárási alakban a -t-t palatális -ń- előzi meg (vö. *mañ* 'én!'). E magyarázat ellen szól viszont ugyancsak két érv: a -te-, -ta- nyomósító elem egyéb névmási kategóriákban tudomásom szerint nem fordul elő (determináló értékű 3. személyű birtokos személyraggal való azonosításuk teljesen valószínűtlen), de emellett még a személyes névmásból való származtatás az erdei *manʔktan* szóbelseji -k- hangjára sem adna kielégítő magyarázatot. Az előző szakaszokban előadott származtatást ezért az e pontban elmondottnál meggyőzőbbnek tartom.

*

Ámbár a szorosabb értelemben vett szamojéd nyelvészet nem tartozik Beke Ödön működési területei közé, az itt tárgyalt kérdések közül többel ő is foglalkozott — finnugor szempontból. Így pl. a többes szám jelölésének kérdé-

²² Itt jegyzem meg, hogy a *mantan*, *mankan* alakokat N. Sebestyén Irén, forrásának helyesírása szerint, -tt-vel, ill. -kk-vel írja. A mássalhangzók hosszúsága azonban a nyenyecben fonológiai szempontból irreleváns tényező, ejtésben realizálódó fonetikai kísérőjelenség, s ezért jelölését fonematikus jelölési rendszerünkben feleslegesnek tartjuk.

seivel (l. pl. ALH 2:317 kk.), az ablativusnak olykor locativusra emlékeztető használatával (Finnugor határozós szerkezetek. Bp. 1914, 84 kk.) stb. E sorok írója ezért reméli, hogy a magyar vonatkozása ellenére is főleg szamojedisztikai cikke felkelti a 80. életévét ez év május 20-án betöltött Beke Ödön figyelmét. Erre a dátumra emlékezve ajánlom neki ezt az írást, azzal a kívánsággal, hogy életkor és szellemi frissesség dolgában a pátriárka kort megért lappológus, J. Qvigstad példáját kövesse.

DER LOKATIV UND ABLATIV IM SELKUPISCHEN
SOWIE DIE SAMOJEDISCHEN ENTSPRECHUNGEN DES UNGARISCHEN
REFLEXIVPRONOMENS

von

P. HAJDÚ

Mit dem ung. Reflexivpronomen *maga* 'selbst' und mit seinen fiugr. Entsprechungen (≈syrj. *m̄ḡg*, wotj. *m̄z̄or*, tscher. *mon̄ḡd̄i* 'Rumpf') hat Frau Irene N.—Sebestyén unlängst (NyK 64: 342) die selk. Postposition *magan* 'bei, neben' nebst dem jurak. Reflexivpronomen *man̄ketan* 'ich selbst' zusammengestellt. Nach ihrer Meinung wäre *maga-* als Stamm dieser selk. Postposition anzusetzen; dieses *maga-* soll einem rekonstruierten Substantiv mit der Bedeutung 'Körper, Rumpf' entstammen. Auslautendes *n* sei nach ihrer Auffassung ein Suffix für Dat.—Lok.

Die etymologische Zusammengehörigkeit der selk. und fiugr. Wörter soll aber hier vom Verf. widerlegt werden.

Verf. geht in seiner Erklärung der selk. Postposition aus den Eigentümlichkeiten der Bildung des Lokativs und des Ablativs im Selkupischen aus.

In den meisten selk. Dialekten gibt es keinen Unterschied zwischen Lokativ und Ablativ; nur im Dialekt am Tas ist die Unterscheidung zwischen Funktionen und Ausdrucksformen des Lokativs und des Ablativs zu beobachten. Nach Angaben des Sowjetforschers Prokofjew lassen sich die Endungen dieser Deklinationsformen tabellarisch auf folgende Weise veranschaulichen:

Lokativ		Ablativ	
Genus inanimum	Genus animatum	Genus inanimum	Genus animatum
Suff. <i>-qyt, -qyn</i>	Postpos. <i>myqyt, myqyn</i>	Suff. <i>-qyny</i>	Postpos. <i>n̄n̄y</i>

Die Postposition *myqyt* (*myqyn*) wurde seiner Zeit von Castrén in der Form *magan*, *meagan*, usw. aufgezeichnet. Castrén selbst hat darauf aufmerksam gemacht, dass *magan* oft in lokativischer Funktion bei belebten Nomina verwendet wird.

Die Postposition (Castr.) *magan* ist also mit der Postposition (Prok.) *myqyt, myqyn* identisch. Zur Erklärung der lautlichen Abweichung zwischen den Angaben der beiden Forscher kann man z.B. das Suffix des Lokativs der unbelebten Gegenstände als Analogie erwähnen, das bei Castrén in der Form *-gan, -qan*, bei Prokofjew aber in der Lautform *-qyt, -qyn* verzeichnet worden ist.

Die Postposition *myqyt* ~ *magan* ist die Lokativform (mit dem Suffix *-qyt* bzw. *-gan*) des Wortes *my* (≈Castr. *m̄i, m̄ē, m̄a*) 'Ding, etwas', somit kann man sie durchaus nicht auf eine Urform **man̄ka-* zurückführen, und mit dem ung. Reflexivpronomen etymologisch verbinden.

Das Wort *my* 'Ding, etwas' wird im Selk. als ein morphologisches Element häufig verwendet. Adjektive werden z.B. mit dem Wort *my* zusammengesetzt deklinierbar: dem Wörtchen *my* kommt in diesen Fällen die Funktion eines Bildungssuffixes für Substantiva

sehr nahe. Eine andere morphologische Verwendung dieses Wörtchens ist in der Pluralbildung üblich. Im Dialekt am Tas wird der Plural der unbelebten Gegenstände so gebildet, dass man dem mit einem Adjektivsuffix *-l'* versehenen Grundwort das Wörtchen *my* hinzufügt: *qagly* 'Schlitten', Nom Pl *qagly-l'-my*.

Die mit *my* gebildeten Plural-, bzw. substantivisierten Adjektivformen können mit beliebigen Deklinationssuffixen versehen werden (z.B. LokPl *tyğğä-l'-my-qyt* 'bei den Pfeilen' usw.). Aus den mit der Endung des Lokativs suffigierten Formen hat sich die Postposition *myqyt* ~ *magan* verselbständigt.

Verf. behandelt dabei auch einige Probleme der selk. Deklination. Es wird von ihm gezeigt, dass es im Ursamojedischen ein Lokativsuffix **-kana* und ein Ablativsuffix **-kata* gegeben habe. Im heutigen Selk. ist das alte Suffix des Ablativs verloren gegangen, deswegen wird die Fortsetzung des ursamojedischen Lokativsuffixes (*-gan*, *-qan* usw.) in den meisten selk. Dialekten — wo nämlich in der Deklination ein Unterschied zwischen den belebten und unbelebten Nomina besteht — sowohl in der Funktion des Lokativs, als auch in der des Ablativs bei unbelebten Nomina verwendet, während der Lokativ-Ablativ der belebten Nomina durch die Postposition *nāny* gebildet wird. Diese Lage hat sich aber im Dialekt am Tas (und teilweise im Dialekt am Turuchan) verändert, insofern hier der Sprachgebrauch die Unterscheidung des Lokativs vom Ablativ erforderte. Beim Genus inanimatum wurde sie in der Weise durchgeführt, dass die längere, vokalisch auslautende Form des ursprünglichen Lokativsuffixes (*-qyny*) als Affix des Ablativs, seine kürzere Form hingegen (*-qyn* > *-qyt*) weiterhin als Affix des Lokativs gebraucht wurde. In der Kategorie der belebten Nomina blieb aber *nāny* nur als Postposition mit ablativischer Bedeutung erhalten, zum Ausdruck des Lokativs hingegen wurde hier die oben behandelte Postposition *myqyt* verwendet.

*

Vom erwähnten jurakischen Reflexivpronomen (*maṇktan*) stellt Verf. fest, dass es vermutlich mit dem waldjur. Worte *nāṇkat* 'Busen' im Zusammenhang steht. Semasiologisch vgl., dass alle jur. Reflexivpronomina sekundär aus Wörtern mit der Bedeutung Gestalt, Kopf, Körper, Gelenk, Glied, Herz, bzw. Atem herstamen. Verf. setzt jur. *māṇkat* mit selk. *mungat* 'Busen' etymologisch nebeneinander. Die beiden sam. Wörter könnte man mit der fiugr. Wortsippe (ung. *maga* usw.) verknüpfen. Unter solchen Umständen scheint die von I. N.-Sebestyén aufgestellte Verwandtschaft des ung. Reflexivpronomens mit dem jur. *maṇktan* wahrscheinlich zu sein.

Diesbezüglich soll man immerhin eine gewisse Vorsicht erweisen, denn das jur. *maṇktan*, präziser seine tundrajur. Variante *maṇten*, könnte eventuell auch als eine Zusammensetzung des Personalpronomens *maṇ* 'ich' mit einer bedeutungsmodifizierenden Partikel aufgefasst werden. Verf. hält jedoch den ersten Erklärungsversuch für wahrscheinlicher.

Was dann das auslautende *-n* des jur. sekundären Pronomens anbelangt, so ist es in diesem Falle als ein auf den Besitzer hinweisendes Element, d. h. als ein P-x1Sg zu beurteilen. Es ist ja wahr, dass das P-x1Sg im Jur. als *-mi* od. *-w* erscheint, jedoch kommt es in den obliquen Kasus in der Lautgestalt *-n* vor. Diese eigenartige Variation des P-x1Sg verbreitete sich in den obliquen Kasusformen von dem Genitiv her, wo sie durch Verschmelzung des ehemaligen Genitivsuffixes **-n* mit dem P-x1Sg *mi* entstand.

Charakteristisch ist für alle sekundären Reflexivpronomina des Jur., dass in ihnen als Personalendung in den meisten Fällen das genitivische P-x, d. h. in der ersten Person Sg *-n* erscheint (z. B. *harṇn*, *ṇāewan*, *maṇ siejen*, *harṇn ṇāeson*). Die Verwendung des genitivischen Possessivsuffixes im Nominativ entstand am Ende des häufigsten jur. (bzw. jen.-sam.) Reflexivpronomens *harṇ-* (jen.-sam. *kere-*). Dieses Reflexivpronomen wird nämlich auf Analogie der Personalpronomina mit Hilfe von Postpositionen dekliniert. Diese Konstruktionen sind als ursprüngliche possessive Fügungen aufzufassen, deren erstes Glied im Genitiv steht, dementsprechend ist in ihnen der Pronominalstamm vor der Postposition mit genitivischen Possessivsuffixen versehen: AkkSg *harṇn ṣiṇni*, LokSg *harṇn ṇān* usw. Die ständige und wiederholte Verwendung wirkte dahin, dass sich *harṇn* aus diesen Konstruktionen losgerissen heute schon als Nominativ gebraucht wird. Der neu erstandene Nominativ, bzw. die neue, nominativische Anwendung genitivischer Possessivsuffixe hat sich später auch bei anderen sekundären Reflexivpronomina geltend gemacht.